

VETURLIÐI ÓSKARSSON
UPPSALAHÁSKÓLA

Hugleiðing um *slangur*

Fyrstu tilraunir til að smíða fræðakerfi utan um tökuorðarannsóknir voru frá Þjóðverjum komnar sem báru höfuð og herðar yfir aðra á svíði málfræðirannsókna á 19. öld. Þeir bjuggu til hugtökin *Fremdwort* og *Lehnwort* um tvær helstu tegundir orða af erlendum uppruna, *Fremdwort* um orð sem ekki hafa aðlagast viðtökumálinu og *Lehnwort* um aðlöguð orð. Einhver elstu dæmi um þessi þýsku fræðiorð munu vera frá 1819 um *Fremdwort* og 1856 um *Lehnwort* (Comolle 1986, 67). Samsvarandi íðorð urðu til í skandinávíska málunum. Þannig hefur t.d. danskan *fremmedord* og *låneord*, með dæmi frá a.m.k. 1837 um hið fyrra og 1869 um hið síðara, samkvæmt *Ordbog over det danske sprog* – en orðin kunna auðvitað að vera eldri en það. Í sænsku er talað um *främmande ord* í fræðilegri merkingu a.m.k. frá því í kringum aldamótin 1900, en raunar eru dæmi um orðasambandið allt frá því seint á 16. öld, t.d. í bréfi frá Jóhanni III Svíakonungi sem kvartar sárlega yfir slettum í máli kaupstaðarbúa í Stokkhólmi sem menga og blanda dönskum, þýskum, latneskum og öðrum erlendum orðum (*fremende ord*) við sænskuna (Parkvall 2006, 114). Um orðið *lånord* í sænsku eru dæmi frá því um 1870 skv. *Svenska akademiens ordbok*.

Í íslensku komst hins vegar sú hefð á, eins og við vitum, að nota helst bara eitt orð, tala um *tökuorð* og greina ekki á milli aðlagadra og óaðlagadra orða nema með gildishlöðnum orðum eins og *sletta*, *slangur* og *aðskotaorð* um þau síðar nefndu.¹ Orðið *slangur* er einkar skemmtilegt dæmi um það þegar erlent orð rennur saman við

1 Tillögur um íslenskt heiti yfir *Fremdwort* / *fremmedord* hafa þó komið fram, svo sem *lånsord* (Tryggvi Gíslason 1968) sem ekki náiði að festa rætur og framandorð sem kynnt var til sögunnar í inngangi að *Orðabók Gunnlaugs Oddssonar* (Gunnlaugur Oddsson 1991, xv), ágætt orð að mínu mati.

íslenskt orð og í þessari grein verður fjallað lítillega um það og samsetningar með því og um aldur þeirra og notkun í blöðum og tímaritum á 20. öld. Dæmi eru sótt í stafræna blaða- og tímaritasafnið *Tímarit.is* og stundum í *Ritmálsafn Orðabókar Háskóla Íslands* (ROH).

Í fyrstu var *slangur* í þeirri merkingu sem hér um ræðir helst eða eingöngu notað í samsetningum, einkum *slangurmál* og *slanguryrði*, og að því er best verður séð eru dæmi um orðið *slangur* ósamsett í íslenskum blöðum og tímaritum fram til loka 6. áratugar 20. aldar (1958) ætíð í merkingunni (1) ‘flakk, flækingur, ráp’, (2) ‘smáræði, smaelki’ eða í merkingu sem dregin er af annarri hvorri þessari. Oft er orðið notað í fremur neikvæðu eða smættandi samhengi, t.d. um iðjuleysi eða ómerkilegt lítilræði af einhverju, t.d. fiski o.s.frv. Grunnmerking og aukamerking orðsins hefur áreiðanlega átt sinn þátt í því að það fékk sitt nýja málfræðihlutverk og merkingu frá hinu enska orði sem fyrir tilviljun líkist því svo mikið.

Líklega var það Guðmundur Finnbogason prófessor sem fyrstur notaði orðin *slangurmál* og *slanguryrði* eins og Guðrún Kvaran (2004) hefur bent á, í riti frá 1933. Fyrirmynndin er augljóslega enska orðið *slang* sem hann hefur þar innan sviga. Það orð er af óvissum uppruna, mun birtast fyrst á prenti í enskum ritum í kringum aldamótin 1800 og er þá „applied to the speech of disreputable and criminal classes in London. The term, however, was probably used much earlier“ (*Brittanica*). Nefna má að orðið fer að sjást í dönsku um miðja öldina, elsta dæmið er ef til vill frá 1848 í þýðingu á þýskri bók. Segir þar að besta danska sé töluð í Óðinsvéum, en málið sé mun slakara í Kaupmannahöfn. Er þar bent á að „De store Hovedstæder avle, hvad Englænderne kalde slang“ (Kohl 1848, 187), sem í þýska frumtextanum er „Die Großen Haupstädte erzeugen das, was de Engländer Slang nennen“ (Kohl 1846, 225).

Nokkurn tíma tók fyrir *slangurmál* og *slanguryrði* að verða svo mikil almannaeign á Íslandi að farið væri að nota þau í dagblöðum. Eitt elsta dæmið um *slangurmál* á þeim vettvangi er að finna í grein í *Vísí* 19.11. 1940, bls. 3, þar sem þýðandi nokkur er sagður geta „þýtt erlent *slangurmál* á íslensku svo að *slangurblærinn* haldist, án þess að hrapa ofan í þá göturæsisíslensku, sem nú er að myndast í kaupstöðum landsins og breiðast út í sveitirnar“. Þarna er einnig

að finna eina dæmið sem ég hef rekist á um samsetninguna *slangurblaðar*. *Slangurmál* er raunar ekki sérlega algengt í blöðum og tímaritum, en í *Tímarit.is* eru þó ein 110 dæmi um það frá 1940 til 2020, flest frá 1980 til 1999 eða rúmlega 60 alls.

Samsetningin *slanguryrði* kemur einna fyrst fyrir í dagblaði í prentuðu útvarpserindi sem birt var í *Alþýðublaðinu* 17.5. 1951, bls. 5. Höfundur minnist þar bæði á *slettur* og *slanguryrði* en greinir að vísu ekki á skýran hátt á milli þeirra, telur t.d. til hinna síðari bæði tökuorð eins og *dobla*, *stæll*, *gæi* og styttingar eins og *strætó*.

Fáum dögum síðar, 31.5., má í *Pjóðviljanum*, bls. 3, lesa kaldhæðnislega „Bæn hæstvirtrar ríkisstjórnar Íslands á því herrans ári 1951“ til Bandaríkjanna eða ‘hins algóða, almáttuga dollars’ eftir Magnús Á. Árnason listmálara og rithöfund, þar sem segir: „Afmá þú tungu vora, sem aðeins hæfir skrælingjum, og gef oss þín slungnu *slanguryrði*.“

Þriðja dæmið sem hér verður nefnt er að finna í krossgátu í *Vikunni* 42. tbl. 1951, bls. 14. Þar er spurt um fimm stafa orð fyrir „herbergi (*slanguryrði*)“. Við sjáum í næsta tölublaði að þar er átt við 17. aldar tökuorðið *kames* (sjá ROH undir *kamers*). Það sem er sérstaklega athyglisvert hér er notkunin á *slanguryrði* sem skýrandi hugtaki, og virðist það sýna að notkun þess hafi verið orðin nokkuð útbreidd. Fjölmörg önnur dæmi er að finna um þessa notkun orðsins í krossgátum blaðanna á næstu árum.

Upp úr þessu fara að sjást fleiri dæmi um *slanguryrði* sem hugtak, t.d. í viðtali við málfræðinginn Svein Bergsveinsson í *Morgunblaðinu* 3.1. 1953, bls. 7, þar sem orðið kemur fyrir alls 14 sinnum, bæði í kaflafyrirsögn („Burt með *slanguryrðin*“) og í texta, þar útskýrt eða afsakað í fyrsta sinn sem það er notað: „Þessi svonefndu *slanguryrði*“.

Svo er að sjá sem rúmlega 500 dæmi sé að finna um *slanguryrði* á *Tímarit.is* á árabilinu 1942 til 2020, flest fremur ung, rúmlega 200 á árunum 1980 til 1999 og um 180 frá 2000 til 2020.

Þess má geta að samsetningin *slangurmæli* kemur fyrir í *Tímariti Pjóðræknisfélags Íslendinga* (útg. í Winnipeg) 22. árg., 1941, bls. 96, þar sem sagt er um Vestur-Íslending nokkurn að íslenskur stíll hans hafi verið „laus við flest þessi nýtísku tildurorð og *slangurmæli*, sem svo margir virðast nú þunglega haldnir af“. Ætla má að hinn vesturíslenski greinarhöfundur hafi hér í huga enska orðið *slang* en

hafi þekkt til hinnar nýju notkunar á orðinu *slangur* í samsetningum eins og *slangurmál* og *slanguryrði*. Orðið kemur aftur fyrir í *Nýjum stormi* 22.12. 1967, bls. 5, en annars er ekki að sjá að það sé notað í blöðum og tímaritum, og ekki eru dæmi um það í ROH.

Eitthvert elsta dæmið um ósamsett *slangur* í málfræðihlutverkinu í blöðum og tímaritum er að finna í málfarsþætti Árna Böðvarssonar í *Pjóðviljanum* 16.8. 1958, bls. 3. Hann skrifar:

Einn er sá þáttur íslenzkrar tungu sem hefur mjög lítið verið kannaður [...] Ég á hér við það sem á útlendum málum er kallað „slang“. Erfitt er að finna almenna og algilda skilgreiningu á því, en það þykir yfirleitt ekki rithæft í góðu máli. Ekki kann ég neitt íslenzkt orð um þetta fyrirbæri málsins, en málfræðingar hafa orðið að notast við útlenda orðið, og meðan ekki býðst annað betra, mun ég kalla það „slangur“. (Ef til vill er þó efamál hvort ekki er beinlínis betra að kalla það „slang“ og bera það fram eftir íslenzkum reglum, sláng).

Í framhaldinu kemur fram að með *slangri*/*slangi* á Árni við mál sem rithöfundar nota „til að ná ákveðnum umhverfisblæ í verk sín“ og tekur þar dæmi um styttingar, tökuord, orðaleiki og fleira. Hann notar *slangur* aftur í þætti sínum 13.9. sama ár, bls. 3, þar ásamt orðunum *slangurmál* og *slanguryrði*. Enn koma *slangur* og *slang* fyrir í þættinum 14.5. 1960, bls. 6, og er höfundurinn þar hallari undir orðmyndina *slang* þegar hann ræðir um „þann þátt málsins sem líttill gaumur hefur verið gefinn í blaða- og útvarpsþáttum um íslenzkt mál, en það er slang, er svo má kalla (eða *slangur*, ef menn vilja heldur hafa það).“

Orðið *slang* kemur reyndar fyrir mun fyrir á prenti í íslenskum blöðum, langfyrst í vesturheimsblöðum, fyrst í *Lögbergi* 11.3. 1891 og svo í *Heimskringlu* 23.8. 1906. Mörg fleiri dæmi er að finna í þessum blöðum og í *Tímariti Pjóðræknisfélags Íslendinga* á fyrstu áratugum 20. aldar, og er þar orðið auðvitað beint tekið upp úr ensku. Og í *Lögréttu* 7.11. 1909, bls. 217, sem gefin var út í Reykjavík, skrifar maður sem augljóslega býr vestanhafs eftirfarandi um tiltekið enskt orð: „jeg veit menn skilja ekki orðið á Íslandi, og menn finna það ekki í neinum orðabókum, því það er tiltölulega ungt orð í þessari merkingu og heyrir til þeirra orða, sem nefnd eru á ensku

máli „slang“. „Á 3. áratugnum fer að bera á því að *slang* sé notað til skýringar og þá oftast eða alltaf haft innan sviga á eftir íslenskum orðum á bord við *rangmynduð orð og ambögur* (Halldór Laxness í *Verði* 12.12. 1925, 3), óvandað mál (Jakob. Jóh. Smári í *Vísi* 12.3. 1926, 2), *skrilmál* (*Vísir* 4.3. 1928, 3), *götumál* (*Vísir* 21.11. 1931, 3). Og í grein eftir Stefán Einarsson frá 1935, „Gamanbréf Jónasar Hallgrímssonar“, er notuð samsetningin *skólaslang*: „Pessi bréf eru full af torskildum klausum, sýnilega teknum úr daglegu tali þeirra, skóla-slangi“ (*Skírnir* 1935, 151). Loks þegar farið er að nota *slang* til skýringar í krossgátum er nokkuð ljóst að orðið hefur unnið sér nokkuð fastan sess í málínu: Í krossgátu í *Morgunblaðinu* 14.8. 1937 er spurt um „skíttið (slang)“ sem næsta laugardag er skýrt með „mojið“ (!); í sama blaði 26/2 1938: „smekkur (slang)“ sem næsta laugardag er skýrt með „sans“; og í sama blaði 5.3. 1938: „ónýti (slang)“ sem er skýrt næsta laugardag með „frat“. Ýmis fleiri dæmi eru um á næstu árum að *slang* sé notað í krossgátum til að skýra málsnið orðs sem leitað er að.

Árni Böðvarsson er ekki upphafsmaður þess að nota *slangur*/*slang* sem málfræðihugtak, enda var þá þegar komin nokkur hefð á gamla íslenska orðið í samsetningum sem hér voru nefndar, en ekki er ólíklegt að skrif hans í lok 6. áratugarins hafi stuðlað að því að orðið *slangur*, ósamsett, festist í sessi í nýrri merkingu.

Heimildir

- Comolle, Heike. 1986. *Lexemtlehnungen in den spätmittelalterlichen isländischen fabulierenden Sagas*. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität.
- Guðrún Kvaran. 2004. „Hvað er *slangur* gamalt fyrirbrigði?“ *Vísindavefurinn*. Vefsíða: <https://www.visindavefur.is/svar.php?id=4464>
- Gunnlaugur Oddsson. 1991. *Orðabók sem innibeldur flest fágæt, framandi og vanskilin orð er verða fyrir í dönskum bókum*. Ný útgáfa með íslenskri orðaskrá. Jón Hilmar Jónsson sá um útgáfuna ásamt Þórdísí Úlfarsdóttur. (Orðfreðirit fyrri alda I.) [Reykjavík:] Orðabók Háskólangs.
- Kohl, J. G. 1946. *Reisen in Dänemark und den Herzogthümern Schleswig und Holstein*. Erster Band. Leipzig: F. A. Brockhaus. 1846.
- Kohl, Johan Georg. 1848. *Reiser i Danmark og Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen udgivne i Aaret 1846 af J. G. Kohl*. Første Deel. København: Løfers og Jordans Forlag.
- Maurer, David Warren. *Britannica*. 2021. „Slang.“ Í *Encyclopaedia Britannica Online*. <https://www.britannica.com/topic/slang>

VETURLIÐI ÓSKARSSON

Ordbog over det danske sprog (ODS). Vefsíða: <https://ordnet.dk/ods>
Parkvall, Mikael. 2006. *Vad är språk?* Stockholm: Natur och kultur.
ROH: *Ritmálssafn Orðabókar Háskóla Íslands*. Vefsíða: <http://ritmalssafn.arnastofnun.is/>
Svenska akademiens ordbok (SAOB). Vefsíða: <https://www.saob.se/>
Tímarit.is: *Alþýðublaðið; Heimskringla; Lögberg; Lögrétt; Morgunblaðið; Nýr stormur;*
Skírnir; Tímarit Pjóðræknisfélags Íslendinga; Vikar; Vísir; Vörður; Pjóðviljinn.
Tryggvi Gíslason. 1968. „Áhrif kristnunar á íslenskan orðaforða að fornu.“ *Mímir*,
blað Félags stúdenta í íslenzkum fræðum 12:5–17.

Tungumál í víðu samhengi

Perspectives on Language and Context

Afmælisrit til heiðurs
Birnu Arnbjörnsdóttur

Festschrift in honor of
Birna Arnbjörnsdóttir

Ritstjórar:
Branislav Bédi
Halldóra Jóhanna Þorláksdóttir
Kolbrún Friðriksdóttir

STOFNUN
VIGDÍSAR FINNBOGADÓTTUR
Í ERLENDUM TUNGUMÁLUM

Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum
© Höfundar/þýðendur efnis.

Ritstjórar: Branislav Bédi, Halldóra Jóhanna Þorláksdóttir
og Kolbrún Friðriksdóttir

Umbrot: Valgerður Jónasdóttir

Hönnun kápu: Halldóra Jóhanna Þorláksdóttir

Prentun: Litlaprent ehf

Reykjavík 2022

Bók þessa má eigi afrita með neinum hætti, svo sem ljósmyndun,
prentun, hljóðritun eða á annan sambærilegan hátt,
að hluta eða í heild, án skriflegs leyfis útgefanda.

ISBN 978-9935-9547-1-8